

Grzegorz Jasiński

Kościóły i wyznania niekatolickie w województwie olsztyńskim w latach 1965 i 1966 w świetle sprawozdania Służby Bezpieczeństwa

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 269-282

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Jasiński

KOŚCIOŁY I WYZNANIA NIEKATOLICKIE
W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM
W LATACH 1965 I 1966
W ŚWIETLE SPRAWOZDANIA SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA

Słowa kluczowe: Olsztyn, Kościoły niekatolickie, Świadkowie Jehowy, Służba Bezpieczeństwa

Schlüsselwörter: Allenstein, Nichtkatholische Kirchen, Zeugen Jehovas, Staatssicherheitsdienstes

Keywords: Olsztyn, minority churches, Jehovah's Witnesses, Security Service

Wydzielone komórki w Urzędzie Bezpieczeństwa, zajmujące się sprawami kościelnymi, istniały formalnie od września 1945 r.¹, praktycznie zaś od marca 1946 r. Wtedy w ramach departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego powstał wydział V, w skład którego wchodziły m.in. sekcja I, zajmująca się Kościołem katolickim, oraz sekcja II – „obsługi Kościoła Greckokatolickiego, Prawosławnego, Ewangelickiego i innych”, z tym, że ta ostatnia faktycznie zaczęła działać dopiero pod koniec 1947 r. Nie oznaczało to oczywiście wcześniejszego braku zainteresowania tymi Kościołami, zwłaszcza przez departament I (kontrwywiad), co łączono także z kwestią mniejszości narodowych². Kolejne przekształcenia organizacyjne resortu bezpieczeństwa utrzymały odrębne jednostki w postaci wydziałów stosownych departamentów zajmujących się wy-

¹ Wcześniej zagadnienia te należały do kompetencji sekcji III wydziału I Resortu Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (grudzień 1944 r.) oraz wydziału III departamentu I Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (styczeń–sierpień 1945 r.), zob. A. Dziurok, *Wstęp*, w: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, wstęp, wybór dokumentów i redakcja A. Dziurok, oprac. K. Banaś i in., Warszawa 2004, s. 18, 19.

² Zob. P. Pleskot, „Tarcza partii i narodu”. *Kontrwywiad Polski Ludowej w latach 1945–1956. Zarys struktur i wybór źródeł*, Warszawa 2010, ss. 9–61.

znaniem niekatolickimi. Strukturom centralnym odpowiadały odpowiednio wojewódzkie i powiatowe³.

9 czerwca 1962 r. utworzono osobny departament IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do kontroli i zwalczania „wrogiej działalności Kościołów i związków wyznaniowych”. Początkowo departament ten składał się z trzech wydziałów, z których I „rozpracowywał” duchowieństwo parafialne (świeckie) i zakonne, II – organizacje katolickie, zaś III – Kościoły nierzymskokatolickie i inne związki wyznaniowe. W 1963 r. powołano kolejny IV wydział tego departamentu, zajmujący się zbieraniem i analizą informacji przekazywanych z pozostałych wydziałów oraz jednostek terenowych, które stanowiły wydziały IV komend wojewódzkich Milicji Obywatelskich oraz poszczególni funkcjonariusze pracujący w komendach powiatowych. Wydziały IV komend wojewódzkich MO dzieliły się z kolei na grupy, odpowiadające swoim zakresem obowiązków wydziałom IV departamentu MSW⁴.

W województwie olsztyńskim Kościoły nierzymskokatolickie i inne związki wyznaniowe z uwagi na swoją liczebność i skład narodowy już od 1945 r. zaczęły przyciągać uwagę organów bezpieczeństwa. Sytuację zaogniła jeszcze działalność zachodnich misji pomocowych (1946–1950), w większości związanych z Kościołami protestanckimi na Zachodzie i współpracujących ze swoimi odpowiednikami w województwie olsztyńskim. To sprawiło, że praktycznie wszystkie wyznania protestanckie wzięto pod obserwację, głównie z uwagi na „zagrożenie szpiegowskie”. Były „rozpracowywane” głównie przez wydział I Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie (kontrwywiad). Doprowadziło to w 1950 r. do akcji represyjnej, której ofiarami padło kilku duchownych z różnych Kościołów protestanckich⁵.

Po 1956 r. skupiono się przede wszystkim na kontroli Kościołów mniejszościowych (protestanckich) pod kątem ich kontaktów z zagranicą i w zasadzie ten kierunek działań utrzymywał się przez całe lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX w. Osobne elementy stanowiły Kościoły prawosławny i greckokatolicki, których działalność w oczach organów bezpieczeństwa powiązana była bezpośrednio z kwestią „nacjonalizmu ukraińskiego”, oraz zdelegalizowane w 1950 r. wy-

³ Szczegółowo zob. A. Dziurok, op. cit., ss. 20–24.

⁴ P. Tomasik, *Wstęp*, w: *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, oprac. M. Bielaszko i in., Warszawa 2007, s. XI.

⁵ G. Jasiński, „Grupa autochtonów o profaszystowskim nastawieniu zostanie pozbawiona kierowniczego czynnika...”. *Okoliczności aresztowania księdza Jerzego Sachsa, Emila Leyka i Waltera Późnego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2010, nr 4, ss. 435–491; idem, *Kryptonim „Rezydent”*. *Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec księdza Edmunda Friszke w latach 1946–1951*, w: *Kościoły chrześcijańskie w systemach totalitarnych*, red. J. Klączkow, W. Rozynkowski, Toruń 2012, ss. 189–227; H. T. Tomaszewski, *Baptyści w Polsce w latach 1918–1958*, Warszawa 2008, s. 357; J. Mironczuk, *Polityka państwa wobec Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w Polsce (1947–1989)*, Warszawa 2006, ss. 46–50.

znanie Świadców Jehowy, pomimo represji prowadzące nadal swoją działalność organizacyjną i misyjną.

Prezentowany poniżej dokument powstał na polecenie kierownictwa departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w związku z przygotowywanymi naradami z zastępcami naczelników wydziałów IV Komend Wojewódzkich MO oraz grupą oddelegowanych pracowników zajmujących się sprawami wyznań mniejszościowych. Nie zorganizowano jednak jednego, ogólnopolskiego spotkania, ale trzy odrębne, dwa w grudniu 1966 i jedno w styczniu 1967 r.

9 grudnia 1966 r. w Poznaniu spotkali się reprezentanci Poznania, Bydgoszczy, Zielonej Góry, Gdańska, Koszalina i Szczecina; na 20 grudnia do Katowic wezwano, oczywiście oprócz gospodarzy, funkcjonariuszy z Rzeszowa, Krakowa, Wrocławia, Opola, Łodzi (województwa i miasta), zaś 4 stycznia 1967 r. w Warszawie miała miejsce narada z udziałem przedstawicieli województw białostockiego, olsztyńskiego, kieleckiego, lubelskiego, warszawskiego oraz miasta Warszawy. Oprócz funkcjonariuszy z miast wojewódzkich zjechali także wysłannicy z niektórych miast powiatowych⁶. Olsztyn reprezentowali zastępca naczelnika wydziału IV KW MO w Olsztynie Roman Skoczek⁷, Roman Łukaszuk⁸ oraz autor prezentowanego sprawozdania – Ryszard Porwał⁹.

Przed naradami Warszawa zobowiązała III grupy wydziałów IV KW MO we wszystkich województwach (oraz miastach Warszawie i Łodzi – z tego ostatniego ze względu na silne środowisko Świadców Jehowy) do złożenia sprawozdań z działalności za poprzednie dwa lata. Miały one zawierać – cytujemy za stosownym dokumentem MSW, podpisanym przez wicedyrektora departamentu IV MSW płk. Zenona Gorońskiego: „ocenę realizacji przyjętych dwuletnich kierunków pracy operacyjnej, związłą charakterystykę prowadzonych spraw, stan liczbowy i jakościowy tajnych współpracowników z wyszczególnieniem pozyskanych nowych źródeł informacji w 1966 r., planowane kierunki pracy na najbliższe dwa lata oraz inne propozycje i postulaty”¹⁰.

⁶ Instytut Pamięci Narodowej, Biuro Udostępniania, Warszawa (dalej: IPN BU), 01283/1487, ss. 8–28.

⁷ Zob. *Twarze olsztyńskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych urzędu bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa w Olsztynie. Informator personalny*, pod. red. P. Kardeli, Białystok 2007, s. 168, 169.

⁸ 6 IV 1935 – 6 V 1982, w organach bezpieczeństwa od 1963 r., od 1964 r. w wydziale IV KW MO w Olsztynie, zajmował się Kościołami i wyznaniami mniejszościowymi, w latach siedemdziesiątych Kościołem katolickim, duszpasterstwem akademickim i PAX-em, od 1977 r. nadzorował duchowieństwo katolickie w północnej i zachodniej części województwa. Zmarł w stopniu kapitana – IPN Bi, 059/421.

⁹ Ur. 4 III 1931 r., w UB od 1949 r., zwolniony w 1956 r., dwa lata później ponownie przyjęty do pracy w organach bezpieczeństwa. Pracował w strukturach zajmujących się Kościołem katolickim, od 1963 r. zaś – Świadcami Jehowy, potem Kościołami i wyznaniami protestanckimi. Zakończył służbę w 1979 r. w stopniu majora, od września 1981 r. znowu zatrudniony na 1/2 etatu w wydziale IV KWMO w Olsztynie – IPN Bi, 059/370.

¹⁰ IPN BU, 01283/1487, s. 10, wicedyrektor departamentu IV MSW do zastępców komendantów wojewódzkich MO, grudzień 1966.

Prezentowane sprawozdanie zostało przygotowane na spotkanie 6 stycznia 1966 r. Oczywiście nie należy go traktować jako opisu rzeczywistego stanu Kościołów niekatolickich w województwie olsztyńskich, ale jako formę odpowiedzi na pytanie postawione przez wicedyrektora departamentu IV MSW. Pokazuje ono jednak dobrze kierunek zainteresowań służby bezpieczeństwa tymi wyznaniem, sposób myślenia o ich działalności, w jakich kategoriach je oceniano i jakie zagrożenie w nich widziano.

Dane dotyczące liczby wiernych poszczególnych Kościołów wydają się zbliżone do rzeczywistości, zacerpięte zostały zapewne z Wydziału ds. Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej, który uzupełniał je na bieżąco – tu na uwagę zasługuje wzmianka o współpracy SB z tym wydziałem. Z jednej strony sprawa wydaje się oczywista, ale nie ma ona bliższego odbicia w zachowanych po tym urzędzie aktach przechowywanych w Archiwum Państwowym w Olsztynie, przynajmniej w odniesieniu do Kościołów niekatolickich. Natomiast może zadziwiać niekompetencja, jaką wykazali funkcjonariusze III grupy IV wydziału KW MO w Olsztynie. O tym, że Kościół greckokatolicki był także w polu widzenia SB, świadczą jej sprawozdania przygotowane na wspomniane narady, np. przez Białystok, Gdańsk, Koszalin, Szczecin, Rzeszów czy nawet Kraków. W tym czasie w województwie olsztyńskim istniało siedem placówek duszpasterskich ze stałą rezydencją kapłanów greckokatolickich oraz co najmniej pięć, do których dojeżdżali, a kilkudziesięciotysięczna grupa grekokatolików stanowiła najliczniejszy z tamtejszych Kościołów mniejszościowych¹¹. Zresztą brak ten zauważył, w odrębnym dopisku umieszczonym pod tekstem, anonimowy dla nas funkcjonariusz z Warszawy, oceniający sprawozdanie.

Należy podkreślić kilka elementów z tego sprawozdania. Lata 1965 i 1966 to ponowne silniejsze zwrócenie uwagi ze strony organów bezpieczeństwa na kontakty Kościołów i wyznań protestanckich z Zachodem, a przede wszystkim Niemiec z Republiką Federalną, zapoczątkowane memorandum Ewangelickiego Kościoła Niemiec „Sytuacja wypędzonych a stosunek narodu niemieckiego do jego wschodnich sąsiadów” (październik 1965), oraz pewnym wzmożeniem, co prawda indywidualnych, a nie organizacyjnych, kontaktów ewangelików (najczęściej Niemców z Pomorza, ale także z województwa olsztyńskiego i ze Śląska) z organizacjami kościelnymi w RFN, udzielającymi im pomocy. Doprowadziło to do aresztowań w 1967 r. w Szczecinie dwóch ewangelików organizujących tę pomoc: Alfreda Kipperera i Eugena Scharbatkego, zakończonych nagłaśnianym w prasie procesem i niezwykle wysokimi wyrokami skazującymi

¹¹ A. Korzeniewska-Lasota, *Ukraińcy na Warmii i Mazurach w latach 1947–1970*, Olsztyn 2007, s. 193.

(10 i 6,5 roku więzienia)¹². W przypadku luteran olsztyńskich tych bezpośrednich kontaktów nie zauważono, ale z miejsca, wykorzystując przyjazd duchownego z NRD, stworzono dość karkołomną wizję oddziaływania ośrodków kościelnych z RFN na Mazury za pośrednictwem duchownych z Niemiec wschodnich. Druga połowa lat sześćdziesiątych XX w. to istotne ograniczanie przez władze wyjazdów do RFN i NRD ludności mazurskiej¹³, ale i tutaj słowa pastora Theophila Flüggego, wypowiedziane w czasie kazania, którego treść i tak została wcześniej przetłumaczona i przekazana do Wydziału ds. Wyznań PWRN, zrywające – zgodnie z intencją polskich władz – do pozostania w swojej mniejszej ojczyźnie, wzbudziły tak duże podejrzenia, że musiały być przekazane do Warszawy. W istocie *passus* ten T. Flügge dodał spontanicznie, pod wpływem zauważonych na Mazurach tendencji wyjazdowych, w trosce o utrzymanie tam słabnącej grupy ewangelickiej.

Charakterystyczny jest także występujący w rozlicznych dokumentach, produkowanych wcześniej przez Urząd Bezpieczeństwa, a potem Służbę Bezpieczeństwa, dokonywany zabieg multiplikacji pojedynczych faktów i przedstawiania ich jako zjawiska masowego. Tutaj mamy przykład tego w postaci wymienianych szczegółowo (i chyba z nutą zawiści) darów, jakie otrzymał prezydent społeczności mormońskiej w Żelwągach (pow. mrągowski), Erich Konietz, co oczywiście przedstawiono również jako formę uzależnienia od ośrodków zewnętrznych.

Jednak wydziały, sekcje i grupy zajmujące się społecznościami mniejszościowymi najwięcej uwagi poświęcały – co występowało już w zasadzie od 1950 r. – Świadkom Jehowy, ruchowi, którego mimo olbrzymich nakładów pracy, działań operacyjnych, aresztowań, wyroków nie były w stanie opanować, a nawet kontrolować¹⁴. Stąd w sprawozdaniach praktycznie ze wszystkich województw, w tym olsztyńskiego, dominuje problematyka tego wyznania. I choć województwo olsztyńskie na pewno nie było terenem najsilniejszej działalności Świadków Jehowy, to jednak znaleziono tam osoby, przykładowo Jana Suszka, które starano się za wszelką cenę ująć. Wiązało się to z ówczesną koncepcją zwalczania tego wyznania, gdy zdecydowano, aby nie represjonować nadmiernie (co nie wykluczało działań administracyjnych) zwykłych wyznawców (głosicieli), a skupić się na kierownikach struktur terenowych oraz pracownikach

¹² Zob. J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945–1975*, Toruń 2010, ss. 314–337; J. Wild, *Podwójna diaspora. Wybrane aspekty dziejów Kościoła ewangelickiego na Pomorzu w latach 1945–1994*, w: *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, zbiór studiów pod red. J. Kłaczka, Toruń 2009, ss. 424–431.

¹³ A. Sakson, *Mazury – społeczność pogranicza*, Poznań 1990, s. 178, 179.

¹⁴ Brakuje całościowego opracowania losów Świadków Jehowy w PRL, jak odtąd najpełniej: W. Kraszewski, *Wierni Jehowie. Dzieje Świadków Jehowy w regionie łódzkim*, Wrocław 2011.

tajnych drukarni i osobach zajmujących się ich obsługą techniczną. Jak masowy był ten ruch wydawniczy, świadczy fakt, że w latach 1956–1969 SB zlikwidowała 34 drukarnie Świadców Jehowy¹⁵.

Praca grupy III wydziału IV KW MO w Olsztynie została oceniona przez kierownictwo wydziału III Departamentu IV MSW jako dość przeciętna, a przy tym niepozbawiona błędów: „Olsztyn: dobra organizacja pracy operacyjnej, lecz ostatnio notuje się zahamowanie w pozyskiwaniu nowych i wartościowych źródeł informacji. Posiadają perspektywy na przyszłość przy odpowiednim ukierunkowaniu”¹⁶. W innym zaś piśmie, odnoszącym się do pracy wydziałów IV we wszystkich województwach, zarzuty te nieco rozszerzono: „Problem mniejszości wyznaniowych poza (prawosławiem, kościołem augsburskim i greckokatolickim) koncentruje się głównie w następujących województwach: Katowice, Olsztyn, Białystok, Lublin, Kraków, Poznań, Warszawa, Łódź i Wrocław. Na podkreślenie zasługują jednak Katowice i Olsztyn, gdzie jak wiadomo istnieją określone, stosunkowo małe, lecz samodzielne kościoły powiązane ze swoimi odpowiednikami w NRF. Skupiska te (niekiedy osoby) posiadają tradycyjne związki i powiązania charakteru narodowościowego i rodzinnego. Są przez te ośrodki finansowane, notujemy częste kontakty charakteru osobistego poprzez przyjeżdżających i wyjeżdżających, stąd uzasadnienie konieczności inwigilacji. Stwierdzić przy tym należy, że województwa, o których mowa nie doceniają jednak tego problemu i praca na tym odcinku nie posiada jak dotąd charakteru aktywnego – jest to odcinek, na którym pracuje się przypadkowo”¹⁷.

Ogólnie jednak całość pracy wydziałów IV MSW została podsumowana jako średnia: „Biurokracja mała, aktywność ogólnie. Województwa nie potrafią zlikwidować drukarni św. Jehowy”¹⁸.

¹⁵ Ibidem, s. 200.

¹⁶ IPN BU, 01283/1487, s. 27, niepodpisany dokument: Uwagi dotyczące pracy wydziałów IV KWMO, 18 I [?] 1967.

¹⁷ IPN BU, 01283/1487, s. 29, Notatka o pracy Wydziałów IV-tych KW MO o mniejszościach wyznaniowych 18 I [?], 1967.

¹⁸ IPN BU, 01283/1487, s. 28, niepodpisany dokument: Uwagi dotyczące pracy wydziałów IV KW MO, 18 I [?] 1967.

Institut Pamięci Narodowej, Biuro Udostępniania, Warszawa, 01283/1487, Świadkowie Jehowy. Materiały dot. Świadków Jehowy z różnych jednostek – centrali i terenowe. Sprawozdania terenowe i narady regionalne, ss. 178–184, Sprawozdanie z pracy Grupy III-ciej Wydziału IV-go KWMO w Olsztynie za rok 1966 – przygotowane w związku z naradą organizowaną przez Wydział III Departament IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Olsztyn 3 I 1967¹⁹

W zakresie zainteresowania Grupy III-ciej Wydziału IV-go na terenie woj. olsztyńskiego wchodzi następujące wyznania:

1. Kościół Ewangelicko-Augsburski, liczący ok. 14 400 wyznawców, 19 duchownych;
2. Kościół prawosławny²⁰, liczący ok. 3 700 wyznawców, 10 duchownych;
3. Metodystyczny²¹, liczący ok. 2 300 wyznawców, 7 duchownych;
4. Zjednoczony Kościół Ewangelicki²², liczący ok. 370 wyznawców, 9 duchownych;
5. Baptyści²³, liczący ok. 272 wyznawców, 7 duchownych;
6. Adwentyści Dnia VII²⁴, liczący ok. 234 wyznawców, 7 duchownych;
7. Stowarzyszenie Nowoapostolskie²⁵, liczące ok. 257 wyznawców, 4 duchownych;
8. Kościół Polsko-Katolicki, liczący ok. 143 wyznawców, 3 duchownych;
9. Ewangeliczne Stowarzyszenie Modlitwy, liczące około 92 wyznawców, 1 duchowny;
10. Filiponi²⁶, liczący około 90 wyznawców, 1 duchowny;
11. Epifania²⁷, licząca ok. 72 wyznawców, 12 duchownych²⁸;

¹⁹ Dokument zachował się jedynie w formie fotograficznej, przeznaczonej do złożenia w archiwum Służby Bezpieczeństwa (Wydział „C”). Obecnie mikrofisz z dokumentami zostały zdigitalizowane. Ponieważ materiały te nie posiadają numeracji kart, jako oznaczenie strony wpisywano numer wskazany przez program Adobe Reader, służący do przeglądania tych dokumentów.

²⁰ Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny.

²¹ Kościół Ewangelicko-Methodystyczny.

²² Właśc. Zjednoczony Kościół Ewangeliczny. – Utworzona ogólnie przez władze państwowe struktura, łącząca Zjednoczenie Kościołów Chrystusowych Wyznania Ewangelickiego, Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej (zielonoświątkowcy), Związek Wolnych Chrześcijan, Związek Ewangelicznych Chrześcijan i Związek Samodzielnych Chrześcijan.

²³ Polski Kościół Chrześcijan Baptystów.

²⁴ Kościół Adwentystów Dnia Siódmego.

²⁵ Nieposiadające w tym czasie (do 1983 r.) statusu prawnego stowarzyszenia zarejestrowanego.

²⁶ Staroobrzędowcy, starowierzy, zwani potocznie filiponami, od 1993 r. członkowie Staroprawosławnej Pomorskiej Cerkwi w Rzeczypospolitej Polskiej.

²⁷ Świecki Ruch Misyjny „Epifania”.

²⁸ W wyznaniu tym nie ma ordynowanych duchownych, każdą grupą kieruje osoba wybrana z jej grona, stąd w wykazie liczni „duchowni”, w stosunku do liczby wyznawców.

12. Mormoni²⁹, liczący ok. 50 wyznawców, 1 duchowny;
13. Badacze Pisma Świętego³⁰, liczący ok. 16 wyznawców, 1 duchowny;
14. Starowiery (klasztor w Wojnowie)³¹, liczący ok. 8 wyznawców, 1 duchowny;
15. Świadkowie Jehowy, liczący ok. 2 600 wyznawców³².

Z dotychczasowego rozeznania operacyjnego wynika, że na terenie województwa olsztyńskiego mniejszościowe wyznania i związki religijne nie prowadzą oficjalnie wrogiej działalności przeciw Polsce Ludowej. Jednak z uwagi na to, niektóre związki religijne są penetrowane przez duchownych z państw kapitalistycznych, posiadają stosunkowo dużą ilość wiernych oraz podlegają administracyjnie pod centrale zagraniczne w USA i NRE, Grupa III Wydziału IV-go w Olsztynie ma szczególną potrzebę operacyjnego zabezpieczenia działalności tych związków.

W kontekście powyższego na uwagę zasługują wyznania:

1. Kościół Ewangelicko-Augsburski;
2. Metodystyczny;
3. Prawosławni;
4. Mormoni.

Wyżej wspomniane wyznania, jak wskazują materiały operacyjne na terenie wojew. olsztyńskiego, narażone są na oddziaływanie ideologiczne i wyznaniowe [!] swoich ośrodków znajdujących się poza granicami PRL.

Wielu z duchownych oraz wiernych wspomnianych wyznań utrzymują kontakty korespondencyjne, a nawet osobiste z różnego rodzaju ośrodkami charytatywnymi i kościelnymi za granicą, skąd otrzymują pomoc w postaci paczek, przekazów pieniężnych, a niejednokrotnie przedmiotów wartościowych jak: odkurzacze, pralki, motocykle, samochody itp.

Uzyskane materiały operacyjne wskazują również, że przedstawiciele ośrodków wyznaniowych znajdujących się za granicą, jak np. Kościoła Metodystycznego, Chrześcijan Baptystów, Świecki Ruch „Epifania”, Zrzeszenie Badaczy Pisma Świętego, Mormonów, Stowarzyszenia Nowoapostolskiego i innych, starają się poprzez swoje indywidualne wizyty w Polsce i indywidualne kontak-

²⁹ Zarejestrowany w 1961 r. jako stowarzyszenie Kościół Jezusa Chrystusa Świętych Ostatnich Dni.

³⁰ Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego.

³¹ Klasztor żeński staroobrzędowców w Wojnowie, nie stanowił osobnego wyznania.

³² Nie wiadomo według jakiego kryterium podano liczbę Świadków Jehowy: czy tylko ochrzczonych czy także zainteresowanych, uczestniczących w spotkaniach. O ile do 1950 r. władze państwowe posiadały na podstawie dostarczanych przez władze zwierzchnie wyznania pewne rozeznanie w ilości zborów i wyznawców, tak po 1950 r. opierało się to wyłącznie na danych szacunkowych, uzyskiwanych na podstawie zdobytych dokumentów Świadków Jehowy oraz zeznaniach przesłuchiwanym i donosach tajnych współpracowników.

ty oddziaływać w duchu niekorzystnym dla PRL wykorzystując do tego swoje funkcje religijne np.:

W m-cu sierpniu 1965 r. na teren woj. olsztyńskiego przybył dr. Teofil Flügge z Berlina³³ będący przedstawicielem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Berlinie (NRD)³⁴. Wyżej wymieniony uczestnicząc w uroczystościach kościelnych w Pasymiu pow. Szczytno, wygłosił kazanie, w którym udowodniał, że wyznawcy miejscowego pochodzenia nie powinni opuszczać terenów Warmii i Mazur i starać się o stały wyjazd do Niemiec, „gdyż ludzie urodzeni na tej ziemi powinni zostać do śmierci, bo miejsce urodzenia jest ich ojczyzną”.

We wrześniu ubiegłego roku na okres 14-tu dni przybył do Polski prezydent misji szwajcarskiej Kościoła Mormonów³⁵ ob. USA Rendel Mabley³⁶ (kierownictwo krajowe tego kościoła mieści się w Żelwągach, pow. Mrągowo). Podczas swego pobytu Mabley odwiedził dosłownie wszystkich wyznawców na terenie kraju, aczkolwiek wyznanie to jest liczebnie małe (ok. 50 osób) i w dodatku rozmieszczone na terenach województwa: olsztyńskiego, katowickiego, wrocławskiego i koszalińskiego.

Poza osobistymi kontaktami z przedstawicielami central zagranicznych, wyznawcy tych kościołów utrzymują szerokie kontakty korespondencyjne i osobiste z wyznawcami zamieszkującymi na terenie NRD i NRF, skąd otrzymują różnego rodzaju przesyłki w postaci paczek, przekazów pieniężnych, np. prezydent wyznania Mormonów w Polsce na przestrzeni ubiegłych dwóch lat otrzymał w ramach pomocy odkurzacz, pralkę, lodówkę, maszynę do szycia, a nawet samochód „Warszawa” przeznaczony dla celów organizacyjno-wyznaniowych.

Podobna sytuacja cechuje również i inne związki religijne posiadające centrale poza granicą PRL. W ostatnim okresie daje się zauważyć coraz większy wpływ duchownych z ośrodków znajdujących się w NRF na działalność religij-

³³ Właśc. Theophil Flügge, 16 II 1910 – 27 I 1980, w 1937 r. ordynowany jako duchowny pomocniczy w parafii Ukta-Nida (pow. mrągowski), dr teologii, powołany do wojska, po wojnie wykładowca w Kirchliche Hochschule w Berlinie, potem duchowny w Rehfelde pod Berlinem, autor wielu rozpraw o treści religijnej, m.in. *Jesus in Alt Ukta. Wie Jesus bei uns war im Krieg und auf der Flucht*, Berlin 1947. W 1964 r. brał udział w uroczystości stulecia wyświęcenia kościoła w Ukcie, zaś w 1965 r. wygłosił, za zgodą Wydziału ds. Wyznań PWRN, kazanie w języku niemieckim, które było tłumaczone na język polski. Tekst kazania, o treści opartej na Biblii, zachował się w aktach Wydziału ds. Wyznań, zob. K. Bielawny, *Kościół Ewangelicko-Augsburski na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008, s. 267, 268.

³⁴ W NRD nie istniała struktura o nazwie Kościół Ewangelicko-Augsburski. Do 1969 r. 27 samodzielnych Kościołów krajowych w dwóch państwach niemieckich skupionych było w Ewangelickim Kościele w Niemczech. T. Flügge był członkiem Kościoła krajowego (luterkańskiego) Berlina-Brandenburgii.

³⁵ W celu uniknięcia dodatkowych konfliktów z władzami PRL opiekę nad mormonami w Polsce powierzono misji mormońskiej w Szwajcarii, zamiast, jak miało to miejsce wcześniej, w Niemczech zachodnich.

³⁶ Właśc. Rendell N. Mabey (1908–2000), przedsiębiorca, polityk, autor książek o tematyce wyznaniowej, w l. 1965–1968 kierował misją mormońską w Szwajcarii, w l. 1978–1979 w Afryce Zachodniej.

ną aktywu kierowniczego w Polsce. Działalność ta jest prowadzona poprzez wykorzystanie duchownych tego samego wyznania działającego na terenie NRD, a mających większą możliwość kontaktu osobistego i korespondencyjnego z ludnością zamieszkującą tereny Ziemi Odzyskanych.

Ogólnie należy stwierdzić, że mniejszościowe związki religijne na terenie woj. olsztyńskiego systematycznie zmniejszają swoją liczebność, wynika to z tego, że ludność miejscowego pochodzenia ciągle wyjeżdża do NRD i NRF oraz z braku działalności werbunkowej nad pozyskaniem nowych wyznawców.

W pracy operacyjnej Grupy III-ciej Wydziału IV-go na szczególną uwagę zasługuje nielegalny związek Świadków Jehowy. Teren woj. olsztyńskiego w strukturze organizacyjnej związku podlega pod okręg I obejmujący głównie woj. warszawskie i olsztyńskie. Na terenie województwa jest 7 obwodów³⁷, których kierownikami są z reguły działacze pochodzący z innych województw i posługujący się na naszym terenie wyłącznie pseudonimami, co w dużym stopniu utrudnia prace nad ustaleniem rzeczywistych nazwisk i miejsca ich stałego zamieszkania. Działacze związku Świadków Jehowy poza tradycyjnym sposobem werbunku nowych członków, t.j. chodzenie od domu do domu, prowadzą na terenie woj. olsztyńskiego nową formę w postaci wysyłania listów agitacyjnych o treści religijnej z załączoną do niej nielegalną literaturą na przypadkowo uzyskane adresy. Stwierdzono, że po kilkakrotnym wysłaniu takich listów do adresata, z reguły zgłaszał się ktoś z wyznawców w celu osobistego i formalnego werbowania do związku.

Krótką charakterystyka prowadzonych spraw.

Na stanie Grupy III-ciej prowadzone są dwa fragmenty spraw obiektowych³⁸ oraz 4 sprawy operacyjno-obszernościowe³⁹ na kierowniczy aktywnie nielegalnego związku Świadków Jehowy. Poza tym w ramach rozpracowania te-

³⁷ Wyznanie Świadków Jehowy ze względów administracyjnych podzieliło Polskę na trzy zespoły, te zaś na 12 okręgów, z kolei okręgi dzieliły się na obwody. Województwo olsztyńskie niemal w całości wchodziło w skład zespołu III (wschodniego) i okręgu I. Jedynie powiaty Iława, Nowe Miasto i część powiatu Pątlęk należały do zespołu II (zachodniego) i okręgu III a, zaś część powiatu Działdowo wchodziła w skład okręgu III – IPN BU 01283/1466, cz. 1, s. 201.

³⁸ Działania operacyjne wszczynane przeciwko różnorodnym instytucjom i organizacjom krajowym i zagranicznym, podejrzewanym o wrogą działalność wobec państwa polskiego i jego ustroju, za: Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, w: *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, pod red. F. Musiała, Kraków 2006, s. 397. Fragment spraw obiektowych: „Babilon”, skierowanej przeciwko całemu wyznaniu oraz „Kuźnia” – przeciwko drukarzom i technikom obsługującym punkty drukarskie Świadków Jehowy.

³⁹ Działania polegające na zdobyciu za pomocą wszelkich możliwych środków informacji o osobach „objętych obserwacją w celu rozpoznania ich wrogiej działalności, ujawniania szkodliwych zamierzeń i przeciwdziałania ich realizacji różnymi środkami”, za: *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa*, oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 12.

goż związku zarejestrowanych jest do fragmentu sprawy obiektowej w Wydziale „C”⁴⁰ 16-tu aktywistów tegoż wyznania.

Wśród prowadzonych spraw na uwagę zasługuje sprawa operacyjnej obserwacji Nr. 1002 prowadzonej na S.J.⁴¹, który według danych uzyskanych z Wydziału III-go Dep. IV-go jest kilkuletnim pracownikiem jednej z nielegalnie istniejących drukarni organizacyjnych⁴². Na przestrzeni ostatnich dwóch lat za figurantem tym stosowano kilkakrotnie obserwacje przez Wydział „B”⁴³, której zadaniem było doprowadzenie figuranta do wspomnianej drukarni. Prowadzona obserwacja w jednym wypadku z przyczyn braku dobrej koordynacji pracy między Wydziałem „B” KW MO w Olsztynie a Wydziałem „B” KW MO w Katowicach oraz Wydziałem III Dep. IV-go nie doprowadziła do zamierzonego skutku. W innych wypadkach skutku tego nie osiągnięto z przyczyn obiektywnych.

Posiadane możliwości operacyjne po linii rozpracowania sekt i wyznań niekatolickich.

Na stanie Grupy III-ciej tut. Wydziału jest wykorzystywanych 5 tajnych współpracowników⁴⁴ oraz kilka kontaktów obywatelskich⁴⁵. Do zabezpieczenia dopływu informacji po linii Świadków Jehowy wykorzystywanych jest 2 t.w., a mianowicie: „Rysiek” i „Henryk” – są to jednostki chętne do współpracy i systematycznie nagradzane pieniężnie. Na materiałach uzyskanych od wspomnianych jednostek dokonano szeregu przedsięwzięć w przedmiocie rozwiązywania odpraw aktywu kierowniczego, likwidacji nielegalnej literatury oraz aresztowań osób uchylających się przed odbyciem służby wojskowej.

Po zagadnieniu Kościoła Metodystycznego i Ewangelicko-Augsburskiego podjęto z Wydziału III-go⁴⁶ dwie dobre jednostki wywodzące się z pośród [!]

⁴⁰ Zajmujący się rejestracją osób (ewidencja operacyjna, kartoteki czynnych i wyeliminowanych agentów) oraz prowadzeniem archiwów, opracowaniem danych statystycznych.

⁴¹ Jan Suszek, ur. 27 IV 1925, mieszkał w Wysokiej Braniewskiej, pow. Braniewo, aresztowany w 1958 r., oskarżony o aktywną działalność w związku wyznaniowym Świadków Jehowy i przechowywanie w mieszkaniu rodziców w Wysokiej Braniewskiej wydawnictw wyznania, uniewinniony, następnie zaangażowany był w produkcję części do powielaczy, używanych do druku wydawnictw Świadków Jehowy, oraz przygotowywanie matryc do tych wydawnictw, w 1966 r., prowadzono wobec niego sprawę operacyjnej obserwacji o kryptonimie „Technik”, do 1970 r. nie został zatrzymany ani bliżej rozpracowany, choć obserwowano także jego rodzinę, zob. IPN BU, 0183/1466, cz. 1, s. 203; IPN BU, 01283/1490, s. 220, 221.

⁴² Dopisek odręczny: Nie drukarni lecz fotochemii.

⁴³ Zajmujący się inwigilacją, tajnymi przeszukiwaniami itp.

⁴⁴ Tajni współpracownicy (t.w.) formalnie używani byli jedynie do dostarczania informacji o środowiskach „zagrożonych wrogą działalnością”, w przeciwieństwie do „agentów”, którym zlecano rozpracowywanie środowisk już „prowadzących wrogą działalność” oraz konkretne zadania operacyjne. W praktyce obie te formy agentury nie do końca były rozgraniczone, za: Ł. Kamiński, op. cit., ss. 394–395.

⁴⁵ Osoby niebędące oficjalnie zarejestrowanymi współpracownikami SB, ale udzielające im informacji, współpracujące na zasadach dobrowolności.

⁴⁶ Zajmujący się zwalczaniem działalności antypaństwowej, jego grupa III interesowała się mniejszościami narodowymi i rewizjonizmem, stamtąd też przejęci zostali wspomniani tajni współpracownicy.

osób duchownych, t.j. t.w. „Szymański”⁴⁷ i „Cybulka”⁴⁸. Poza tym pozyskano do współpracy t.w. „Zygmunt”⁴⁹ z wyznania Mormonów, który w pełni zabezpiecza dopływ informacji z działalności tego wyznania w Polsce oraz o kontaktach wyznawców z zagranicą.

Represje i profilaktyka.

Grupa III na przestrzeni 1965/66 roku głównie koncentrowała swoją działalność na przedsięwzięcia o charakterze profilaktycznym, a w szczególności dotyczy to nielegalnego związku Świadków Jehowy. Wydział IV⁵⁰ w wspomnianym okresie dokonał rozwiązania dwóch odpraw aktywu kierowniczego tej sekty. Aresztowano 4 osoby, 2 za uchylanie się od służby wojskowej i 2 za organizowanie nielegalnych odpraw⁵¹.

Przeprowadzono około 25 rozmów ostrzegawczych mających charakter profilaktyczny.

W związku z tym, że w ostatnim okresie wzmógł się kolportaż nielegalnej literatury w formie przesyłanych listów, do osób nie będących członkami tej sekty, zlikwidowano przez Wydział „W”⁵² około 200-tu tych dokumentów.

Poza tym na bieżąco, o ile zachodziła potrzeba, informowano Wydział Wyznań⁵³ o różnego rodzaju poczynaniach duchownych z wyznań niekatolickich, co było wykorzystywane do rozmów ostrzegawczych prowadzonych przez przedstawicieli tegoż Wydziału.

⁴⁷ Tajny współpracownik „Szymański” współpracę z organami bezpieczeństwa nawiązał w połowie lat pięćdziesiątych XX w., w latach 1967 i 1978 SB zamierzała, jako „sprawdzonego współpracownika”, doprowadzić do jego awansu na seniora Diecezji Mazurskiej, jednak plan nie został zrealizowany (zob. *Plany pracy Departamentu IV MSW*, s. 176, 277); o działaniach „Szymańskiego” wobec B. Maxina, obywatela RFN, zob. G. Jasiński, *Służba Bezpieczeństwa na tropie Bernharda Maxina. Przyczynek do walki z „niemieckim rewizjonizmem” w województwie olsztyńskim w latach siedemdziesiątych XX wieku*, Rocznik Mazurski, 2010, t. XIV, ss. 249–270.

⁴⁸ Duchowny Kościoła ewangelicko-metodystycznego współpracujący z organami bezpieczeństwa PRL od połowy lat pięćdziesiątych XX w.

⁴⁹ Erich Konietz, zob. G. Jasiński, „*Po linii mormonów wrogię działalności nie odnotowano...*” *Władze państwowe wobec wiernych Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich w Żelwągach (1945–1971)*, w: *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, ss. 594–596.

⁵⁰ Wydział IV KW MO w Olsztynie.

⁵¹ 2 VIII 1966 r. SB wkroczyła na zebranie 10 sług zborów obwodu III, zorganizowanej w Szklarni, pow. Mrągowo. Aresztowani zostali wtedy Tadeusz Pałucki (ur. 1945) z Ostródy, kierujący obwodem (sługa obwodu) obejmującym powiaty: Kętrzyn, Mrągowo, Giżycko i Węgorzewo i oraz poprzedni kierownik tego obwodu, Albin Piaskowski, z Bydgoszczy. 24 XI 1966 r. T. Pałucki został skazany przez Sąd Powiatowy w Ostródzie z art. 36 mkk na 6 miesięcy więzienia i grzywnę – IPN BU 1283/1483, ss. 320–322. W stosunku do działań wyznawców Świadków Jehowy służba bezpieczeństwa używała zazwyczaj nazewnictwa z własnej pragmatyki służbowej.

⁵² Zajmujący się tajną kontrolą korespondencji, najczęściej poprzez osoby zaufane i tajnych współpracowników zatrudnionych na poczcie.

⁵³ Wydział Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej, realizujący bieżącą politykę wyznaniową państwa.

Planowane kierunki pracy.

Jednym z zasadniczych kierunków pracy na okres przyszłych dwóch lat będzie koncentrowanie się na pozyskaniu t.w. szczególnie ze środowiska Świadków Jehowy.

Rozpracowanie figurantów prowadzonych spraw, a w szczególności dotyczy to figuranta S.J.⁵⁴

Działalność profilaktyczna polegająca na likwidacji nielegalnie kolportowanej literatury i rozwiązywaniu odpraw aktywu kierowniczego.

Wzmocnić ilość prowadzonych rozmów z aktywistami nielegalnego związku Świadków Jehowy, mających charakter dezinformacyjny w związku z dokonanym rozłamek w organizacji⁵⁵.

Zabezpieczać operacyjnie wszystkie punkty renowacji długopisów⁵⁶ prowadzone przez wyznawców Świadków Jehowy, które niejednokrotnie służą jako punkty kontaktowe.

Dokonać pozyskania t.w. z wyznania Ewangelicko-Augsburskiego kandydata Z.H., z którym prowadzono już kilkakrotnie rozmowy.

Opracował: St. Oficer Operac. Wydziału IV-go kpt. R. Porwał.

Podpisał: Z-ca Naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Olsztynie, podpis nieczytelny⁵⁷.

Dopiski ręczne pod tekstem⁵⁸:

Naczelny zadaniem Olsztyna to szeroka i głęboka inwigilacja grup i osób ze związków wyznaniowych powiązanych z NRF. Nie posiadają w tym względzie sieci t.w. (na urzędach). Stąd jej budowa.

Podpis nieczytelny.

Nie wynika ze sprawozdania co zrobiono po zagadnieniu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, 2 jednostki, i co zamierzają zrobić z chwilą pozyskania 3 jednostki.

Podpis nieczytelny.

⁵⁴ Zob. przyp. 41.

⁵⁵ Dotyczy to istnienia w latach 1964–1966 dwóch konkurujących komitetów kierujących działalnością Świadków Jehowy, z których jeden, choć zapewne nie powstał z bezpośredniej inspiracji SB, to był przez nią, co najmniej pośrednio, wspierany. Jednak u schyłku 1966 r. kryzys w kierownictwie Świadków Jehowy był już w zasadzie przezwyciężony.

⁵⁶ Popularne do lat osiemdziesiątych XX w. punkty ponownego napełniania tuszem wkładów do długopisów.

⁵⁷ Józef Skoczek.

⁵⁸ Ostatni czwarty dopisek nieczytelny, dotyczy Świadków Jehowy.

Sprawozdanie nie prezentuje pracy agencyjnej po zagadnieniu grekokatolickim i ZKE⁶⁰.

Podpis nieczytelny.

Grzegorz Jasiński, Nichtkatholische Kirchen und Bekenntnisse in der Woiwodschaft Olsztyn (Allenstein) in den Jahren 1965 und 1966 im Lichte der Berichte des Staatssicherheitsdienstes

Zusammenfassung

Der präsentierte Text stellt die durch den Sicherheitsdienst in Olsztyn (Allenstein) erstellte Bewertung der Aktivitäten von Minderheitskirchen und – bekenntnissen dar, die im Bereich der Woiwodschaft Olsztyn tätig waren. Als Bedrohung für den polnischen Staat wurden die Kontakte der Vertreter von protestantischen Kirchen und Bekenntnissen mit ihren Äquivalenten in Westdeutschland angesehen, obwohl nicht präzisiert wurde, worin die Bedrohung bestanden haben sollte. Dem in Polen 1950 verbotenen Bekenntnis der Zeugen Jehovas und seiner Verlagstätigkeit wurde jedoch am meisten Raum gegeben. Eine wirklichkeitsnahe Statistik der Minderheitsbekenntnisse, die im Gebiet der Woiwodschaft Olsztyn tätig waren, rundet das Dokument ab.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Grzegorz Jasinski, Churches and non-Catholic denomination in Olsztyn province between 1965 and 1966 in the light of the report of the Security Service

Summary

The present text is compiled by the Security Service in Olsztyn evaluation of the activities of minority churches and denominations operating in the province of Olsztyn. As a threat to the Polish state was contacts between the representatives of the Churches and Protestant denominations with their counterparts in West Germany, but did not specify what this threat is to rely on. Most space devoted to the illegalise in Poland since 1950, Jehovah's Witnesses denomination and its publishing activities. The document complements closer to the reality of minority faiths statistic operating in the province of Olsztyn.

Translated by Jerzy Kielbik

⁶⁰ Zjednoczony Kościół Ewangeliczny.